

"בראשית ברא אלהים" - אמונה ומדע

♦ "בראשית ברא אלהים" - שלושה מושגים בלתי מובנים

♦ התייחסות לבלתי מובן ♦ "הבנת" חוקי הטבע ♦ הוכחת קיומו של האל ?

♦ אמונה באלהים ♦ האיין-סוף כנקודת ייחוס

שלושה מושגים בלתי מובנים.

פרשת בראשית פותחת בשלוש מילים שאינן מובנות כלל על פי המושגים של בני אדם: (1) בראשית (2) ברא (3) אלהים.

"בראשית"

אנחנו "מבינים" שמתכוונים "לראשית הזמן".

אבל מה היה לפני כן? האם אפשר לדמיין מה היה לפני תחילת הזמן?

אנחנו מבינים מהי "ראשית" או "תחילה" בזמן ובמרחב שגם לפני קיים משהו; תחילת שנה ולפניה חודש אלול, תחילת שבוע שלפניה שבת. תחילת רחוב ולפניו רמזור, וכדומה. אבל, **תחילת הזמן עצמו** - מה היה לפני שהתחיל הזמן, אנחנו לא מצליחים לתפוס, הוא אינו נמצא במילון המושגים שלנו.

"ברא"

אנחנו יודעים **לעשות** מדבר אחד דבר אחר: לחלק יחידה למספר יחידות, מחומר גלם ליצור מוצר, להמיר חומר לאנרגיה.

הרגלנו את עצמנו להבין, במושגים שלנו, ש"לברוא" הוא "יצירת יש מאין". אומרים ולא מסוגלים להבין מהו "יש מאין". אין לנו שום דוגמא, ביקום המוכר לנו, למשהו שמתקרב לזה.

לא רק ש"יצירת יש מאין" לא כלול בין חוקי הטבע, אלא

שזה נגד את חוקי הטבע של העולם לאחר שנברא, המוכרים לנו.

"אלהים"

והמילה השלישית – אלהים. לא ספרו לנו מי הוא או מה זה, וכבר אומרים לנו מה עשה. ולא מבינים איך ומתי ..

שלושה מושגים אלה - בראשית, ברא, אלהים -

לא נמצאים כלל בתחום המושגים שלנו!!

התייחסות לבלתי מובן.

בני אדם מגיבים לבלתי מובן באופנים שונים:

1. המאמינים

הגישה האמונית "הקלאסית". מה שלא מובן הוא אלהים או שאלהים עשה. הוא כל-יכול. אמונה תמימה וטהורה. תוצאה של לימוד והפנמה שהפכו לחלק בלתי נפרד מתפיסת עולמם.

2. לא מבין – השכלתנים, הרציונאליסטים. ואני מבחין בין שכל להיגיון ["רציו" מול "לוגוס"].
משמע לא קיים!

הרציו הוא תוצאה של חשיבה, הפעלת היכולת השכלית, שמסקנותיו אינן זהות אצל כל בני האדם. **והלוגוס** [ההיגיון] הוא תהליך שתוצאותיו כפופות עליו, כמו משפט גיאומטרי הנסמך על משפט קודם שכבר הוכח.

על פי תפיסתם, השכל הוא הכלי להבנת דברים, ולכן דבר שאינו נתפס ע"י השכל הוא "לא ייתכן", "לא יש". בקיצור: "אני לא מבין - משמע לא קיים".

לגישה "שכלתנית" זאת כמה אבני נגף:

א. ההיסטוריה האנושית רצופה בדוגמאות של תופעות לא מובנות, שנמצאו להם הסברים בתקופות מאוחרות יותר.

ב. לא כולם אותה יכולת שכלית, יש שמבינים ויש שלא. אז איזה שכל יקבע מה מובן?

ג. לא כולם מבינים אותו דבר בעקבות תצפית באותה תופעה והתבוננות באותם נתונים. ייתכנו מסקנות שונות.

ד. בנוסף, וחמור יותר, אדם זה מוריד את כל העולם לדרגתו הוא. כלומר, אם **אני** לא מבין - זה לא קיים¹.

אנשים כאלה, לפני מאתיים שנה, היו אומרים "לא ייתכן" על מכשירים שהם פרי המדע שהתפתח מאז [טלפון, טלוויזיה, תעופה, ...].

והקבוצה השלישית: מי שאינו מעמיד את כוח הבנתו כאמת מידה לקיומם של דברים, ומבין שאם אינו מבין ייתכן שאדם אחר כן מבין, ואם לא היום אז אולי מחר. אזי ממילא המסקנות המתבקשות הן –

- יש דברים שאיננו מסוגלים להבין [בינתיים, או לעולם לא] **בכוח השכל**.

- מותר [ואולי, חייבים] **להניח שקיימים דברים שהם בלתי ניתנים כלל להשגה ע"י אדם**.

מסקנה זאת **מתחייבת** מן הלוגיקה/ההיגיון. זאת גישה המונחית ע"י יושר אינטלקטואלי, הבנה שכלית, ענווה מוסרית, ומבוססת ניסיון.

היושר האינטלקטואלי **מחייב** כל אדם, **ובעיקר אנשי מדע, מאמינים ובלתי-מאמינים כאחד**, לקבל את המסקנות הלוגיות **המתחייבות**, לגבי אפשרות או אי אפשרות קיומו של האל:

מה אפשר לומר על קיומו, או אי-קיומו, של האל

2. אפסות האדם

3. שאיפה מעלה

דור הפלגה¹¹

4. האיין-סוף כנקודת ייחוס

מכאן נובעות שתי מסקנות נוספות, שלכאורה נראות הפוכות זאת מזאת:

מצד אחד, אפסות האדם לפני האל: תובנה זאת מטילה על המאמין דרישות של צניעות, ענווה, גם אישית וגם שכלית. לא הכול ידוע ולא הכול מובן.

מצד שני, "**השמים אינם הגבול**": המרחק בינך ובין האל רב כל כך, שאתה יכול ללמוד ולהעמיק ולעשות, עד כמה שתרצה וכמה שתוכל, ולעולם לא תגיע אליו. וככל שתלמד ותרחיב תמיד תתקל בדברים שמעבר להשגתך.

שתי המסקנות האחרונות - אפסות האדם, ו"השמים אינם הגבול" - לכאורה שני ניגודים - באות לי ביטוי בארבעה פסוקים רצופים בספר תהילים [ח, ד-ז]:

כִּי-אֶרְאֶה שָׁמַיָּה, מַעֲשֵׂה אֱצָבְעֶיךָ -- יָרַח וְכוֹכָבִים, אֲשֶׁר כּוֹנְנָתָהּ.

מָה-אֲנֹשׁ כִּי-תִזְכְּרֶנּוּ; וְכֵן-אָדָם, כִּי תִפְקְדֶנּוּ.

וְתַחֲסְדָּהּ מַעַט, מֵאֱלֹהִים; וְכְבוֹד וְדָרְךָ תַעֲטֶרְהוּ.

תִּמְשִׁילָהּ, בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ; כֹּל, שְׁתָּה תַחַת-רִגְלָיו.

הטעות של דור הפלגה, שרצו להגיע לשמים [לאלהים?], היא המחשבה שהשמים או אלהים הינם מוחשיים ונמצאים בטווח המושגים שלהם, כלומר, הם ברי-השגה - במרחק סופי מהם - מבחינה פיסית ושכלית. ויעד זה ניסו להשיג באמצעות טכנולוגיה, בנית מגדל "וראשו בשמים".

האמונה באל שהוא בלתי נתפס וכל-יכול, מפנה את כל המרחב בין האדם ובין האל לרשות האדם, ולא (כפי שטועים לחשוב) מגביל אותו.

קביעת הבלתי נתפס, האיין-סוף, כנקודת ייחוס מציבה בפני האדם אתגר מתמיד להגיע מעלה מעלה. אתה רשאי לבנות "מגדל בבל" של ידע וחשיבה ומעשים, גבוה ככל שתרצה - כדי **לדעת** יותר על העולם, וגם לנסות להגיע לידיעה טובה יותר של האל ["כִּי-מִלְאָה הָאָרֶץ, דָּעָה אֶת-יְהוָה, כְּמִים לְיָם מְכַסִּים"]¹², ומתוך ידיעה שלעולם לא תגיע אל ההבנה המלאה.

ככל שלומדים יותר על היקום [המדע] אפשר להתקרב להשגת האל.

¹ בתוכנית טלוויזיה סיפר מדען אחד על היפותזה שנבחנת ע"י פיסיקאים, לפיו כוח המשיכה מועבר ע"י חלקיקים [שהוגדרו "גרביטונים"] כשם שהחשמל מועבר ע"י חלקיקים נושאי מטען חשמלי ["אלקטרונים"]. אחד המשתתפים בשיחה, "רציונאליסט", ידוען חד-לשון הנחשב לחכם, ושאינו איש מדע, הגיב "מה זה השטויות האלה?!" המדען הציע לו ברמיזה שמוטב שישתוק. איש זה הוא הדוגמא שאני מדבר עליה.

¹¹ בראשית יא, א-ט
¹² ישעיהו יא, ט

ומה יהיה מחר? האמונה, כשמה כן היא. אמונה ולא הוכחה.

סביר יותר להעמיד את השאלה האם "יום" בפרשת בראשית הוא משך זמן של 24 שעות שלנו היום. "יום בראשית" יכול להיות ארוך יותר. אין צורך, אין יכולת, ואסור לקבוע מהו משכו, שהרי הוא צריך להתאים לכל התיאוריות המדעיות הממחכות לנו בדורות הבאים. ואפשר להעלות רעיונות נוספים לגבי משך היום.⁷ - אגב, מה משך "יום" במהלך המפץ הגדול?

המדע בשירות האמונה.

למדע יש **תפקיד** ביחס לאמונה. לימוד המדע וידיעתו מספקים **כלים** מסייעים לאמונה. הוא מעשיר את אוצר המונחים והדימויים שלנו. קל לנו יותר לדמיין ולחשוב במושגים רחבים יותר, במושגים שלא הכרנו לפני הלימוד.

כלים
לאמונה

המצווה הראשונה בסדר המצוות של הרמב"ם היא: "לדע שיש שם אלוה"⁸. לדעתי, הפרוש המעשי של מצוות "ידיעת האל" הוא לימוד ועיסוק במדע. דרך התבוננות ביציר כפיו [היקום] של האל ולימודי הטבע ניתן **לנסות** להבין את האל ולהתקרב לידיעתו. על כן לדעתי, חובה הנובעת מן התורה, המוטלת על כל מאמין, היא לעסוק בלימודי הטבע כל אחד כפי יכולתו ועל פי נטייתו [אסטרונומיה, פיסיקה, ביולוגיה...]. הרתיעה של חוגים דתיים מסוימים לעסוק בכך מקורה בחשש של סתירה בין האמור בכתבי הקודש ובין המדע, דבר שעלול להביא לידי כפירה. מרגע שהגדרנו את המדע והאמונה כאוטונומיים, ואינני מצפה מן המדע לגושפנקא לאמונתי, נעלם לחלוטין חשש זה.

לדעת
אל
= עיסוק במדע

הרמב"ם אפילו מתנה את לימודי האלוהות בידע קודם במדעים:⁹

"... ולא יושג אותו המדע האלהי אלא לאחר מדעי הטבע,

כי מדע הטבע תוחם את המדע האלהי וקודם לו בזמן הלמוד..."

ועוד משהו: ניתן לראות באמונה בקיומו של האל אקסיומה. גם במתמטיקה וגיאומטריה קובעים אקסיומות **בלי להוכיח אותן**, ועליהן בונים תורה שלמה.

אקסיומה

מסקנות הנובעות מן האמונה.

אלהים - הנמצא מעבר להשגתו של האדם ובמרחק אינסופי ממנו - משמש כנקודת ייחוס לקביעת מקומו ומעמדו של בן אנוש ביקום.

1. נקודת
ייחוס
- - מקומך
בעולם

מעמדו של האדם בעולם, הוא מעמדו יחסית לאל, בפני האל¹⁰

זאת נקודת ייחוס אולטימטיבית, "רף" עליון שאין למעלה ממנו.

אין אפשרות להגיד על דבר לא מובן שאינו קיים, ולכן -

1. אין אפשרות להגיד שאלהים אינו קיים.

ברור לחלוטין כי לא כל דבר שאינו מובן אכן קיים, ולכן -

2. אלהים אינו מחוייב המציאות, לא לוגית ולא שכלית.

כל דבר בלתי מובן אפשרי, ולכן -

3. קיומו של אלהים אפשרי.

מן המסקנה האחרונה נובע:

אין אפשרות להגיד: "אין אלהים"

לכן, מפתיע לקרוא על אינטלקטואלים, ובכללם אנשי מדע, הטוענים שאין אלהים. יכול אדם להעיד על עצמו "לא הגעתי להכרה שהאל קיים", "אינני מאמין שהאל קיים", ואפילו "הגעתי למסקנה שאין אל". כל זאת בנימה סובייקטיבית. אך אינו יכול לקבוע באופן אובייקטיבי "לא ייתכן קיומו של האל"².

הטוענים
"אין אל"

גישה זאת נוגעת לדעתי ביהירות, חוסר יושר אינטלקטואלי, ובאופן מוגבל - "האופק נמצא עד להיכן שראיתי מגעת".

הבנת חוקי הטבע.

בתורת הקוונטים לא יודעים "להסביר" את הדואליות גל-חלקיק; אז תיאורית הקוונטים לא נכונה, "לא קיימת"? הרי יודעים לצפות, ולחזות באמצעות חישובים את התוצאות בדיוק נמרץ ללא כל טעות. יתרה מזאת - ועוד דבר בלתי מובן - אפשר אפילו לכוון את התוצאות ע"י עריכת הניסוי כרצוננו, כצופים.

לדוגמא,
תורת
הקוונטים

מדוע מטרידה אי יכולת **להסביר** את התופעות הקוונטיות? האם את הפיסיקה הקלאסית אנחנו כן "מבינים"? מה "מובן" כל כך בחוק הכבידה - שעל פיו, בין שני גופים [שלא נוגעים האחד בשני] פועל כוח הגורם למשיכה של האחד את השני? מה כל כך ברור בכך ששני גרמי שמים מסתובבים האחד סביב השני, בלי חבל שיקשר ביניהם...?

האם
הפיסיקה
הקלאסית
מובנת?

ותורת היחסות - מובנת?

הוכחת קיומו של האל?

- אין כל צורך להוכיח את קיומו של אלהים. וגם לא ניתן להוכחה.

נוהגים להביא כהוכחה להימצאות האל את עובדת קיומו של היקום - "מי יכול לברא יקום ענק כזה, כמעט אינסופי? - רק אלהים!" טיעון זה בטעות יסודו. הוכחה זאת עושה שימוש בקנה מידה בלבד ולא במהות. לגבי חידק או אלקטרון - אנחנו, בני האדם, יכולים להיחשב לאלהים. באותה המידה ייתכן שבאיזשהו מקום נמצא ייצור אדיר מימדים "גדול מן היקום" והוא ברא אותו, כשם שאנו בונים בית. ואז נשאל - ומי ברא ייצור ענק זה? ואין לדבר סוף.

הימצאות
היקום -
הוכחה?

⁷ כדוגמא "נחמדה" להסבר המקורות על פי המדע אפשר לגייס את הפסוק "אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור" [תהילים צ, ד]. ואם מכפילים 6000 שנה ב"מקדם" 365,000 [על-פי הפסוק: יום אחד = 365,000 יום] נקבל גיל יקום של למעלה מ-2 מיליארד שנה. "עוד פסוק אחד" שמכפיל ב-7 ... ויישנו קו עם המדע. אולם, כפי שאמרנו, אסור לעשות זאת היות והמדע משתנה והאמונה לא.

⁸ הרמב"ם, הלכות יסודי תורה, מצווה א'

⁹ מורה נבוכים להרמב"ם, מהדורת הרב קאפח, הוצאת מוסד הרב קוק 1977. הפתיחה של הרמב"ם, עמוד [ח].

¹⁰ ומכאן מקור הסמכות של המצוות שניתנו הוא תכלית התורה, ולא נרחיב כיוון שאינו מעניין דיון זה.

² ב"גליליאו" הופיעו מאמרים [נפרדים] של פרופ' סטיבן ווינברג וצבי ינאי בהם שללו את אפשרות קיומו של אלהים. לצער, לא מצאתי אצלי הגיליונות המתאימים. אודה מאוד למי שיוכל להמציא לי הגיליונות או עותקי המאמרים.

הוכחה
מדעית

גם הוכחה מדעית לא תצלה. המדע אינו תורה סופית. כל דור והמדע המוסכם באותו הדור. וכך, עם כל גילוי חדש במדע, ההוכחה תהפוך ללא-רלוונטית, ו"קיומו של האל יעמוד בסכנה", או תתחייב הוכחה חדשה. ברור אם כן שאסור לבסס הוכחת קיום האל על המדע, אפילו על המדע "המתקדם" של היום, כיוון שגם הוא מועד להיות מופרך.

הרמב"ם

אומר כאן דעתי בזהירות ובכבוד הראוי על השימוש שעושה הרמב"ם במדע.

לקרא היום [ב"מורה נבוכים"] על "גלגלי השמים" ו"השמים הכדוריים" לא מאפשר להתייחס ברצינות לטיעונים המבוססים עליהם. לדעתי לא היה צריך הרמב"ם להכניס נושאים מדעיים ל"מורה נבוכים" שהוא ספר על אמונה.

אפשר אמנם להבין את הרמב"ם. תמונת העולם על פי אריסטו הייתה "ודאית", ואף אחד לא חשב לחלוק עליה במשך 1600 שנה עד לימינו [ועוד כ-400 שנה אחרי הרמב"ם עד לימיהם של קופרניקוס, גלילאו וקפלר]. הרמב"ם יכול היה לכתוב ספר נפרד על אסטרונומיה ומדע, כפי שכתב ספרי רפואה, ללא קשר לדת.

לעומת זאת שרירים וקיימים ורעננים דיוניו וטיעוניו בענייני תורה ואמונה, שאינם מבוססי מדע.

נחזור ונסכם:

האל הוא נשגב מכל הבנה רציונאלית,

ולכן לא ניתן להוכחה במושגים שלנו.

יש להפעיל את השכל כדי להבין שלא נוכל להבין בשכל את מציאותו.

אלהים
חייב להיות
בלתי מובן

יתר על כן, אלהים חייב להיות בלתי מובן. אם הצלחתי להבין אותו "עד הסוף" – משמע שהוא כלול במערכת המושגים שלי. ואם כך, הוא לא אלהים. אם אתה עובד לאל שאתה מבין – אתה עובד משהו ברמה שלך, וזאת היא עבודת אלילים, או עובד את עצמך, שזאת אלילות מסוכנת עוד יותר.

משה רבנו:
הכיר שלא
הכיר

אביא דברים בשם אמרם. פרופ' ישעיהו לייבוביץ³ מצטט את רש"י⁴: "כל הנביאים נסתכלו באספקלריה שאין מאירה וכסבורים לראות ולא ראו, ומשה נסתכל באספקלריה המאירה, וידע שלא ראהו בפניו".

ומבהיר פרופ' לייבוביץ: חכמת אלהים האמיתית היא אותה **שהאדם מכיר** שהוא **איננו מכיר** את אלהים, משום שכלשון הרמב"ם "אלהים אינו גוף, ולא ישיגוהו משיג-הגוף, ואין לו שום דמיון כלל".

האמונה באלהים.

המונח "אמונה" לגבי אלהים, היא אכן המילה הנכונה, ולא "הוכחה" כמו בדיונים מדעיים. האדם המאמין **מניע** לתובנה/ הבנה/ תפיסה [Perception], על בסיס הסתכלות על העולם סביבו, בחינת תופעות – כל אחד ודרכו - **ומחליט**

להאמין, מְפָנִים [Conceive] שיש אלהים.

לדעתי, בהבנה/החלטה בקיומו של אלהים מתקיימת קפיצת דרך מחשבית, כמו קפיצה מעבר לתהום. כמו זרם של מטענים חשמליים שפורצים בין שתי מתכות טעונות, ללא מגע, מעבר למרווח ביניהן. אין רצף לוגי של טיעון המבוסס על טיעון קודם, כמו במתמטיקה. התהליך דומה אולי ל"הברקה" אצל מדענים כאשר הם מגיעים פתאום, בשבריר שניה, להבנה של תופעה ובעקבותיה לגילוי חוק טבע חדש. אפרופו "גילוי", בניגוד ל"התגלות"; אינני מדבר בשום פנים על **התגלות**⁵ שחווים מאמינים שונים – חיזיון, נס, הינצלות "שלא כדרך הטבע", חלום, וכד'. אני מדבר על "קפיצה" או תהליך, לא רציף בהכרח, של **גילוי/תגלית**.

האמונה - כשמה כן היא, ואינה תוצאה של הוכחה מדעית מתחייבת.

המאמין הגיע להכרה שיש אלהים.

מדוע פתחה התורה בשלוש מילים בלתי מובנות ?

מוזר שהתורה, שהיא תורת חיים לבני אדם, תורה מעשית, עם ציונים של עשה ואל תעשה, פותחת בשלוש מילים בלתי מובנות. והתשובה:

התורה אינה ספר מדע, היא לא באה ללמד אותנו שום דבר על העולם.

ספר מדע, מן הסתם, מסביר את המושגים שהוא משתמש בהם.

ולכן, אין שום סתירה

בין מה שאנחנו לומדים על העולם (המדע) ובין התורה.

לתורה אין בכלל יומרה, וזאת לא מטרתה, ללמד אותנו אודות העולם.

התורה היא ספר האמונה, ופרשת בראשית באה להציג את מקומם ומעמדם של האדם והיקום כלפי האל; השמש, הירח ושאר מרכיבי היקום אינם זהים לאל, הם אינם הבוראים, הם ברואים, ולכן ברור מאליו שאין לעבוד אותם [עבודת אלילים].

"גישור" בין מדע לדת

בשנת 2001 הגה מישהו במשרד החינוך רעיון לחבר שאלה לבחינת הבגרות בפיסיקה, בה התבקשו הנבחנים להסביר את הפער שבין גיל היקום על פי היהדות (כ-6000 שנה) וגילו על פי המוסכם על אנשי המדע [כ-14 מיליארד שנה]⁶. וגם נדרש: "אחד ההסברים חייב להיות מבוסס על תורת היחסות".

בחינת
בגרות
"יהדות
ופיסיקה"

הניסיון של מאמינים לגשר על פערים לכאורה בין דת ומדע הוא אפולוגטי ומצביע לדעתי על אמונה לקויה, ועל צורך להראות שהדת שלנו "הגיונית, מתקדמת" שהרי היא תואמת את המדע. השאלה היא "איזה מדע?" של היום?

³ פרופ' ישעיהו לייבוביץ' - שבע שנים של שיחות על פרשת השבוע, פרשת שמות, ע' 197.

⁵ ראה הפתיחה למאמר של פרופ' יקיר שושני "החיים כמ.ש.ל.", ב"גליליאו" גיליון 81, מאי 2005.

⁶ מאמר מקיף בנושא זה מאת פרופ' איליה לייבוביץ': "בגרות של מי?", ראה אור ב"גליליאו" גיליון 47, ספט-אוקט 2001.